

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
Խ.ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ ՎԱՋԳԵՆ ՄԵԼՍԻԿԻ

**ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ԳՈՐԾԱՐԱՐԻ ՍՈՑԻԱԼ - ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ**

ԺԹ.00.03. <<Սոցիալական հոգեբանություն, (միջանձնային հարաբերություններ, ընտանեկան, տարիքային, մանկավարժական, խմբային գործունեություն)>> մասնագիտությամբ հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝

հոգեբանական գիտությունների դոկտոր
Արբուհի Ռաֆիկի ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

**Պաշտոնական
ընդդիմախոսներ՝**

հոգեբանական գիտությունների դոկտոր
Սեդրակ Աղասու ՍԵԴՐԱԿՅԱՆ

հոգեբանական գիտությունների թեկնածու
Գայանե Սիմոնի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**Առաջատար
կազմակերպություն՝**

Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան
պետական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2017թ.-ի ապրիլի 18-ին՝ ժամը 12:00-ին, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի հոգեբանության 064 մասնագիտական խորհրդում:

Հասցեն՝ 0010, Երևան, Տիգրան Մեծի 17:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 17.03.2017-ին:

Հոգեբանության 064 մասնագիտական
խորհրդի գիտական քարտուղար,
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր՝



- **Կ.Տ Վարդանյան**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Վերջին տասնամյակներին ՀՀ տնտեսական և քաղաքական համակարգերի կտրուկ փոփոխությունների պատճառով օբյեկտիվորեն առաջացան սոցիալ-տնտեսական, ռազմաքաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական նոր հարաբերություններ: Կենսագործունեության նոր պայմաններում գոյատևման համար շատերը փոխեցին իրենց մասնագիտությունը: Չնայած բիզնես բնագավառում գոյություն ունեցող առանձնահատուկ դժվարությառնների գոյությանը (սնանկացման մեծ վտանգը, դրա հետ կապված լարվածության, տագնապի, տևական սթրեսի վիճակը, շուկայական օրենքների չիմացությունը, հումքի ձեռքբերման դժվարությունները և այլն), գործարար միջավայրում հայտնվեցին հաջողակ մարդիկ, որոնք այլ բնագավառներում աչքի չէին ընկել: Այդպիսի պայմաններում մրցակցության դիմանալու, գործունեության մեջ հաջողություններ գրանցելու գործընթացը ուղիղ կախվածություն է ձեռք բերում գործարար անձի հոգեբանական կերտվածքից, նրա ֆունկցիոնալ հնարավորությունների լիարժեք ներդրման առանձնահատկություններից: Ուստի օրեցօր ավելացող դժվարությունների, առկա և հավանական սպառնալիքների, վտանգների պայմաններում կայուն եկամուտների ապահովումը, <<լավ մարզավիճակում>> մնալը գործարար անձանց համար հանդիսանում է գոյատևման ամենօրյա կենսական պահանջ: Այս և բազմաթիվ հարցերի լուծման ու գիտական հիմնավորման համար առաջադրվող հիմնախնդիրը մեր ժամանակներում ավելի քան կարևորություն է ձեռք բերում:

Աշխատանքի արդիականությունն ու կարևորությունը կայանում է նաև նրանում, որ սույն աշխատանքում գործարար անձի հաջողությունների ապահովման հիմնախնդիրը դիտարկվում է նրա անձի հոգեբանական խորքային նախադրյալների ֆունկցիոնալ հնարավորությունների ուսումնասիրության տեսանկյունից: Մյուս կողմից՝ մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գոյություն ունեցող հետազոտությունները առնչվում են հիմնախնդրի զուտ տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական կողմերին: Այս տեսանկյունից՝ փոխակերպվող հասարակության պայմաններում գործարար անձի հաջողությունների ապահովման անձնային կողմերի հոգեֆիզիոլոգիական հիմնախնդիրները քիչ են ուսումնասիրված, կամ շատ խնդիրներ լիարժեք լուսաբանված չեն: Մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս (Բ. Ֆ. Լոմով, Յու. Մ. Ջաբրոդին, Ա. Լ. Ժուրավյով, Վ. Գ. Ջազիկին, Ս. Ռ. Գևորգյան, Ն. Ռ. Հակոբյան, Ս. Ս. Խուդոյան, Ա. Յ. Անցուպով, Ա. Ի. Շիպիլով), որ գոյություն ունեցող հետազոտությունների ճնշող մեծամասնությունը վերաբերվում է հիմնախնդրի զուտ տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական կողմերին: Փոխակերպվող հասարակությունում արդյունավետ գործարարի հոգեկան ոլորտի խորքային նախադրյալների ուսումնասիրության հիմնախնդիրը լիարժեք ուսումնասիրված չէ: Հիմնախնդրի վերաբերյալ

ամբողջական պատկերացումների ապահովումը պահանջում է ինչպես նոր ժամանակների, այնպես էլ գործարարի անձի առանձնահատկությունների ուսումնասիրման նորովի մոտեցում;

Ատենախոսության համար տեսական և գիտամեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել գործունեության տեսությունը (Ա. Ն. Լեոնտև, Ա. Լ. Ռուբինշտեյն, Բ. Գ. Անանև, Ա. Գ. Ասմոլով), փոխակերպվող հասարակությունում անձի հարմարման տեսությունները (Ն. Ռ. Հակոբյան, Ս. Ս. Խուրոյան, Ա. Գ. Ասմոլով, Ի. Գ. Մակլինա-Պիխ, Մ. Ա. Կոտիկ), գործունեության տարբեր պայմաններում անձի կենսագործունեության պահպանման, գործունեության արդյունավետության ապահովման տեսությունները (Բ. Ֆ. Լոմով, Յու. Մ. Չաբոտդին, Յ. Պ. Կորոլենկո, Մ. Պ. Մկրտումյան), ֆունկցիոնալ համակարգության տեսությունը (Պ. Անոխին, Ա. Լ. Լեբեդևա, Լ. Պ. Դիկայա, Վ. Պ. Մարիշչուկ) գործարար ոլորտի տեսություններ (Ա. Լ. Ժուրավյով, Վ. Գ. Չազիկին), ղեկավարման ու կառավարման ոլորտի տեսություններ (Ս. Ռ. Գևորգյան, Ա. Յ. Անցուպով, Ա. Լ. Ժուրավյով, Վ. Գ. Չազիկին, Ա. Ի. Շիպիլով) և այլն: Դրանցում քննարկվում են գործարար անձի ակտիվության, նրա հավակնությունների դրդապատճառների ուղղվածությունը, գործունեության առանձնահատկությունների, անձի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի ֆունկցիոնալ հնարավորությունների դրսևորման օրինաչափությունները և այլն:

Ատենախոսության մեջ առաջ քաշված գիտական խնդիրները ուսումնասիրվում են անձի խորքային նախադրյալների ֆունկցիոնալ հնարավորությունների հետազոտությունների հիման վրա: Հետազոտության արդյունքները վերլուծվում են Պ. Անոխինի ֆունկցիոնալ համակարգության տեսության գաղափարների հիման վրա: Ըստ այս տեսության՝ օրգանիզմին, հոգեկան ոլորտին առաջադրվող հիմնական ծանրաբեռնվածությունը կրող ենթահամակարգերի ֆունկցիոնալ հնարավորությունները պայմանավորված են նույն կառուցվածքում գոյություն ունեցող բաղադրամասերի ֆունկցիոնալ վիճակներով [12, էջ 81]: Պ. Անոխինի ֆունկցիոնալ տեսության այս գաղափարները լիովին համապատասխանում են հետազոտության նպատակի և խնդիրների իրականացման պահանջներին:

Ատենախոսական աշխատանքը կառուցված է գիտական հետազոտությունների իրականացման պահանջներին ներկայացվող դետերմինիզմի, ամբողջականության, համակարգայնության գիտական սկզբունքների հիման վրա, իսկ արդյունքները հիմնավորվում են մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդների գիտական վերլուծությունների հիմնավորմամբ:

Հետազոտության վարկածը: Ենթադրվում է, որ փոխակերպվող հասարակությունում գործարար անձի հաջողությունները պայմանավորված են նրա հոգեկան ոլորտի խորքային նախադրյալների գործառուֆային հնարավորությունների առանձնահատուկ համագործակցությամբ, դրանց գործառուֆային վիճակների բարձր արտահայտվածությամբ:

Ենթադրվում է նաև, որ գործարարների գործառույթային հնարավորությունների ակտիվացման հիմքում ընկած են նրանց հավակնությունների մակարդակը, նյարդահոգեկան կայունությունը, անձի կամային մոբիլիզացման, հոգեկան աշխատունակության, գործողությունների համագործակցման հնարավորությունները:

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել փոխակերպվող հասարակությունում գործարար անձանց հաջողությունները պայմանավորող հոգեկան ոլորտի խորքային նախադրյալները:

Հետազոտության օբեկտը գործարար անձանց գործունեության արդյունավետությունն ապահովող հոգեկան ոլորտի առանձնահատկություններն են:

Հետազոտության առարկան հանդիսանում է գործարար անձանց հուզական ոլորտի, հավակնությունների մակարդակի, նյարդահոգեկան կայունության, հոգեկան աշխատունակության, մոբիլիզացիոն կարողությունների դրսևորումները:

Հետազոտության խնդիրներն են.

1. Մասնագիտական գրականության ուսումնասիրման միջոցով հիմնախնդրի տեսական և գործնական կողմերի, գիտական տեսակետների, հիմնախնդրի լուծման ժամանակակից մոտեցումների, առաջավոր գաղափարների վերլուծություն:

2. Հետազոտության կազմակերպման ռազմավարության մշակում, մեթոդների, համակազմի ընտրություն, հետազոտության պայմանների ապահովում:

3. Գործարար անձանց գործունեության առանձնահատկությունների, նրանց վրա անդրադարձող բացասական գործոնների բացահայտում:

4. Գործարարների հոգեվիճակների, անձի հարմարվողականության, սթրեսակայունության, հավակնությունների մակարդակների ուսումնասիրում:

5. Գործարար անձանց հոգեկան աշխատունակության, մոբիլիզացիոն կարողությունների, հոգեկան գործընթացների արտահայտվածության ուսումնասիրում:

6. Գործարարների անձի տիպաբանական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև դրանցով պայմանավորված գործառույթային հնարավորությունների բացահայտում:

Հետազոտության մեթոդները:

1. Փոխակերպվող հասարակությունում գործարարների գործունեության և անձի վրա ազդող բացասական գործոնների բացահայտման հարցաթերթիկ /հավելված 1/:

2. Հաջողակ գործարարի սոցիալ-հոգեբանական նկարագրի բացահայտման հարցաթերթիկ /հավելված 2/:

3. Ժ.Թեյլորի անձի ընդհանուր տագնապայնության մակարդակի հետազոտման սանդղակ [115, էջ 27]:

4. Գրաֆիկական տեսլինգ-թեստ, (տեղայնացումը Վ. Իլյինի) [2, էջ 64]:

5. Սթրեսում նյարդահոգեկան կայունության և դեզադապտացիայի ռիսկի որոշման մեթոդ [115, էջ 61]:

6. Հավակնությունների մակարդակի և անձի հոգեկան կայունության որոշման մեթոդ (Հեքհաուզենի լաբիրինթոսներ) [128, էջ 33]:

7. Շուկտեի(կարմիր և սև թվերի) թվային աղյուսակները [115, էջ 56]:

8. Խառնվածքի տիպի որոշման Գ. Այզենկի թեստը [6, էջ 85]:

Հետազոտության իրականացման պայմանները: Հետազոտությունը իրականացվել է 2012-2013 թվականների ընթացքում: Աշխատանքների կազմակերպումը ընթացել է երկու փուլով.

Առաջին փուլում իրականացվել են փոխակերպվող հասարակությունում գործարար անձանց գործունեության արդյունավետության և հոգեկան ակտիվության վրա անդրադարձող գործոնների հետազոտական աշխատանքները, ինչպես նաև բացահայտվել են հաջողակ գործարարների սոցիալ-հոգեբանական նկարագիրը:

Երկրորդ փուլում իրականացվել են կայուն եկամուտներ ունեցող գործարար անձանց հաջողությունների խորքային նախադրյալների ուսումնասիրման աշխատանքները:

Հետազոտության համակազմը: Հետազոտության համակազմում ընդգրկվել են Երևանի տարբեր առևտրական ձեռնարկությունների 300 գործարար անձիք (120 կին և 180 տղամարդ): Որպես հիմնական հետազոտական խումբ, գործարարների ընդհանուր խմբից առանձնացվել են կայուն եկամուտներ ունեցող 90 հաջողակ գործարարների (45 կին և 45 տղամարդ): Մնացած 210 գործարարներից, որպես ստուգիչ խումբ, պատահական կարգով ընտրվել են 45-ական կին և տղամարդ:

Պաշտպանության ներկայացվող դրույթները:

1. Փոխակերպվող հասարակությունը իր սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, բարոյահոգեբանական անկանխատեսելի փոփոխությունների բնութագրերով՝ հանդիսանում է գործարար բնագավառի զարգացման անբարենպաստ միջավայր:

2. Բիզնես բնագավառը իրեն բնորոշ կոշտ մրցակցության բնութագրերով, սոցիալ-հոգեբանական բարդ հարաբերությունների առանձնահատկություններով հանդիսանում է գործարար անձանց բնական ընտրության միջավայր:

3. Փոխակերպվող հասարակության անբարենպաստ զարգացումները անդրադառնալով գործարար անձանց վրա, ձևավորում են բնագավառի պահանջներին համապատասխան հոգեբանական ինքնատիպ կերտվածք և նկարագիր:

4. Բիզնեսմենի արդյունավետության ու հաջողությունների կայունության հիմքում ընկած են նրա հոգեկան ոլորտի խորքային նախադրյալների առանձնահատկությունները, գործողությունների կատարման հիմնական <<աշխատանքային ծանրաբեռնվածությունը>> կրող ֆունկցիոնալ համակարգերը:

5. Բիզնեսում կայուն հաջողությունները պայմանավորված են գործարար անձանց հավակնությունների բարձր մակարդակով, հուզական վիճակների կայունությամբ, սթրեսում դրսևորվող արգելադիմացկունությամբ, հարմարման առանձնահատկություններով, մտավոր հնարավորությունների, մոբիլիզացման կարողությունների և իրավիճակում ինքնավերահսկման կայուն բնութագրերով:

6. Հաջողակ գործարարի հոգեբանական նկարագրի հիմքում ընկած են նրա հոգեկան աշխատունակությունը, կամային մոբիլիզացման հնարավորությունները, արագ և ճշգրիտ որոշումների կայացման ընդունակությունները, անձի ճանաչողական գործընթացների արդյունավետ գործարկման անհատական հնարավորությունները, խառնվածքի տիպոլոգիական առանձնահատկությունները:

Աշխատանքի տեսական նշանակությունը: Տեսական նյութի համակարգված վերլուծությունները կարող են լույս սփռել փոխակերպվող հասարակության պայմաններում արժեհամակարգի, մարդկանց գիտակցության փոփոխությունների, նոր տնտեսական հարաբերություններում անձի մասնագիտական ու սոցիալ-հոգեբանական ներգրավման հիմնախնդիրների չլուսաբանված կողմերի վրա:

Աշխատանքի գիտական նորույթը: Մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունների հիման վրա տրվել է փոխակերպվող հասարակության պայմաններում բիզնես բնագավառում ձևավորվող հակասությունների հոգեբանական օրինաչափությունները, գործարար միջավայրում, անձի հոգեկանում առաջացող նորագոյացությունների հիմնարար բնութագրերը:

Հետազոտության արդյունքում ձևավորվել է փոխակերպվող հասարակությունում հաջողակ գործարարի կոնցեպտուալ մոդելը: Բացահայտվել են գործարար անձի ակտիվության, սոցիալ-հոգեբանական կապերի փոփոխության նորովի ձևափոխումներն ու հաջողության հասնելու մասնագիտական, կազմակերպչական ու անձնային կոմպետենցիաների խորքային նախադրյալները:

Բացահայտվել են գործարարների հոգեկան ոլորտի հենքային բաղադրամասերի ֆունկցիոնալ համակարգն ու դրանց հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները (հոգեկան կայունության, գործողություններում արագ մոբիլիզացման ու որոշումների կայացման գործընթացների դինամիկան): Բացահայտվել են նաև փոխակերպվող հասարակությունում գործարար անձանց հոգեկան աշխատունակության բաղադրիչները, գործունեության արդյունավետությունն ապահովող խորքային նախադրյալների համախումբը:

Աշխատանքի գործնական նշանակությունը: Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս ստեղծել հաջողակ գործարարի կոնցեպտուալ մոդելը, ինչպես նաև իրականացնել գործարար անձանց հոգեբանական ընտրության գործընթացը, մշակել բացասական փոփոխությունների կանխարգելման աշխատանքային արդյունավետ ծրագրեր:

Հետազոտության մեթոդների համակարգը հնարավորություն է տալիս գործունեության ընթացքում բացահայտել գործարար անձանց հոգեկան

աշխատունակության դինամիկան, ժամանակի ընթացքում տեղի ունեցող փոփոխություններն ու դրանց յուրահատկությունները: Մեթոդների համակարգը կարող է հանդիսանալ գործունեության տվյալ բնագավառի համար կիրառական խնդիրների լուծման գործիքակազմ:

Հետազոտության հավաստիությունն ու հիմնավորվածությունը:

Ատենախոսությունում ներառված գիտական դրույթները, հետազոտության արդյունքների վերլուծություններն ու եզրակացությունները հիմնավորվում են աշխատանքում կիրառված բազմաթիվ գիտական աղբյուրների, հետազոտության մեթոդների օգտագործման, և դրանց արդյունքների վերլուծության միջոցով, ինչպես նաև մաթեմատիկական վիճակագրական մեթոդների կուռ համակարգի կիրառմամբ:

Ատենախոսության նյութերը կարող են օգտագործվել հոգեբանության, տնտեսագիտության ֆակուլտետներ ու բաժիններ ունեցող ԲՈՒՀ-երում, գործարար ոլորտում՝ որպես գործարար անձանց հոգեբանական ընտրության, ինչպես նաև խնդրահարույց հոգեվիճակների առաջացման դեպքերում նրանց հոգեբանական ուղեկցման և վերահսկման գիտա-գործնական առաջարկություններ, անձնային հնարավորությունների ճանաչման համար օժանդակ նյութեր, մեթոդական հանձնարարականներ:

Հետազոտության փորձաքննությունը:

Հետազոտության արդյունքները հրատարակված հոդվածների, մեթոդական հանձնարարականների, գիտական առաջարկությունների, խորհրդատվական ուղեցույցների ձևերով ներդրվել են գործարար անձանց մասնագիտական պատրաստության դասընթացներում, առևտրական կազմակերպությունների ղեկավար անձանց հետ տարվող տեսական և գործնական պատրաստության աշխատանքներում:

Աշխատանքի տեսական և գործնական նյութերը դասախոսությունների և գործնական պարապմունքների ձևով ներդրվել են ԵՊՀ-ի տնտեսագիտության ֆակուլտետի հոգեբանության, տնտեսագիտության ֆակուլտետների բակալավրիական և մագիստրոսական ուսուցման ուսանողների դասավանդման գործընթացում: Հետազոտության ընթացքի և ստացված արդյունքների վերաբերյալ մշտական զեկուցումների, հաղորդումների ձևերով ելույթներ են տրվել Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի ընդլայնված նիստերում: Հետազոտության արդյունքները գիտական զեկուցումների, հոդվածների ձևով քննարկվել են հանրապետական և միջազգային գիտաժողովներում, ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից հավատարմագրված գիտական հանդեսներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը:

Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, որոնք ներկայացնում են ատենախոսության հիմնական բովանդակությունը, եզրակացություններից, գրականության ցանկից, ինչպես նաև հավելվածներից:

Ատենախոսական աշխատանքում օգտագործվել են 146 գրական աղբյուր՝ հայերեն, ռուսերեն և օտար լեզուներով: Աշխատանքի հիմնական բովանդակությունը կազմում է 135 էջ (հավելվածների հետ միասին՝ 149 էջ):

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության առաջին՝ **<<Անցումային հասարակությունում արդյունավետ գործարարի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների հետազոտության տեսամեթոդաբանական հիմնավորումները>>** գլուխը նվիրված է անցումային հասարակության սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի վերլուծությանը, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային արժեքների փոփոխության հետևանքով հասարակական նոր հարաբերությունների ձևավորման, անձի հոգեկան ոլորտի վրա դրանց ազդեցության առանձնահատկություններին: Բնագավառային հետազոտությունների համար հիմնարար մեթոդաբանական սկզբունք է համարվում համակարգային մոտեցումը(Ա. Անցուպով, Ա. Յակ. Բոդալև, Բ. Բոդալև, Ե. Կլիմով, Բ. Լոմով և այլք), որը դրված է ատենախոսության մասնագիտական գրականության վերլուծության հիմքում: Գործարար անձի հաջողության, գործունեության արդյունավետության հետազոտություններին նվիրված Օ. Ի. Դենիսովայի, Վ. Գ. Ջազիկինի, Ե. Վ. Ջայցևայի և այլոց աշխատանքներում կարևորվում են անձի գործառնական հնարավորությունները: Բազմաթիվ աշխատանքներ նվիրված են հասարակության ներսում առաջացող սոցիալ-հոգեբանական, տնտեսական, հիմնահարցերին(Բ. Ֆ. Լոմով, Յու. Մ. Ջաբոռոֆին, Վ. Գ. Ջազիկին, Ս. Ռ. Գևորգյան, Ն. Ռ. Հակոբյան, Ս. Ս. Խուդոյան, Ա. Յ. Անցուպով, Ա. Ի. Շիպիլյով), որոնք գործարար միջավայրի համար հանդիսանում են դեստրուկտիվ պայմաններ:

Հատկանշանակ են Ե. Ս. Կուզմինի Վ. Մ. Շեպելի, Բ. Ֆ. Լոմովի, Յու. Պ. Պլատոնովի, Վ. Գ. Կազակովի, Գ. Մինցբերգի, Ա. Լ. Ժուրավյովի բազմաթիվ այլ աշխատություններ, որոնք վերաբերվում են հասարակության զարգացմանը խոչընդոտող առկա և հավանական սպառնալիքների, վտանգների բազմազանությանը, որոնք ուղղակիորեն անդրադառնում են նաև գործարար անձանց ընդհանուր և հոգեկան առողջության, նրանց գործունեության արդյունավետության վրա:

Առանձնակի կարևորվում են անցումային հասարակությունում գործարար միջավայրի արդյունավետ ղեկավարման գործընթացի կազմակերպման հոգեբանական հիմնախնդիրներին վերաբերվող գրականության վերլուծությունները(Վ.Ս.Ագապով,Վ.Ա.Բոդրով,Լ.Պ.Գրիմակ,Ա.Լ.Ժուրավյով,Մ.Ն.Կլիմով,Վ.Ի.Մեդվեդև,Ս.Կ.Ռոջին, Յու.Պ. Պլատոնով): Դրանցում արտացոլվում են գործարար հարաբերությունների հոգեբանական մեխանիզմները, բնագավառին առնչվող մարդկանց շահերի բախման առանձնահատկությունները և այլն:

Այնուհետև վերլուծվում են ժամանակակից առևտրատնտեսական հարաբերությունների կառավարման չափանիշներին վերաբերվող գրականության աղբյուրները, (Ն.Պ. Անիկեն, Ե.ՎԴյաչկով, Ս.Մեմելյանով, Ա.Ն.Նորոզով, Ն.Գ.Խվեյսյով, Բ.Յա. Շվեդին և այլն), որոնցում կարևորվում են

կադրերի ճիշտ ընտրության և նրանց միջև ակտիվ համագործակցության կազմակերպման ժամանակակից գիտությունների տեխնալոգիաները:

Երկրորդ՝ <<Անցումային հասարակությունում արդյունավետ գործարարի անձի հոգեբանական նախադրյալների հետազոտության գիտական պահանջները>> գլխում ներկայացվում են արդյունավետ գործարարի անձի հոգեբանական նախադրյալների էմպիրիկ հետազոտության գիտական պահանջները, սկզբունքներն ու մեթոդները: Գիտականորեն հիմնավորվում են փոխակերպվող հասարակության պայմաններում բիզնես բնագավառի ուսումնասիրության առանձնահատկություններն ու հարաբերությունների կենտրոնում գտնվող անձի հետազոտությունների կազմակերպման առանձնահատկությունները: Առաջադրվում են հետազոտությունների կազմակերպման ռազմավարություն, որը հիմնվում է անձի խորքային հնարավորությունների ամբողջական բնութագրերի հետազոտման պահանջների իրականացման վրա: Ելնելով անձի օրգանիզմի ամբողջականության և ուսումնասիրման համակարգային մոտեցման պահանջներից, հիմնավորվում են նաև հետազոտության համակազմի, մեթոդների ընտրության, հետազոտության կազմակերպման ճիշտ ռազմավարության մշակման և իրականացման գործընթացներին ներկայացվող գիտական պահանջները:

Երրորդ՝ <<Անցումային հասարակությունում արդյունավետ գործարարի հոգեբանական նախադրյալների հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը>> գլխում ներկայացվում են հետազոտությունների ողջ ընթացքն ու ստացված արդյունքների քանակական և որակական վերլուծությունների բնութագրերը, որոնց նշանակալի արժեքները տեղակայված են բազմաթիվ զծանկարներում և աղյուսակներում:

Բացասական գործոնների ազդեցության համայնապատկերի /Ֆոնի/ վրա հետազոտվել են անցումային հասարակությունում հաջողակ գործարարի սոցիալ-հոգեբանական նկարագրի առանձնահատկությունները: Դրանցում որպես հրմնական կառուցվածքային համակարգություններ, բիզնեսում հաջողությունների հասնելու համար կարևորվում են ա/ անձի կոգնիտիվ գործընթացների կառավարման ընդունակությունները, բ/ կամային հատկանիշների և զգայաշարժական գործընթացների մոբիլիզացման կարողությունները, գ/ մասնագիտական ընդունակությունները, դ/ գործարար միջավայրում ակտիվ կապերի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, ե/ գործարար անձի սոցիալ-կազմակերպչական հատկանիշները: Ոլորտում հաջողության հասնելու ածնային հատկանիշների այդ համախումբը հիմք է հանդիսացել հաջողակ գործարարի կոնցեպտուալ մոդելի մշակմանը, ինչպես նաև անձի հոգեկան ոլորտի խորքային հնարավորությունների հետազոտման ճանապարհային քարտեզի ձևավորման աշխատանքների կազմակերպմանը:

<Ետազոտվել են նաև անցումային հասարակությունում գործարարների անձնային և իրավիճակային տազնապայնության մակարդակի դրսևորման առանձնահատկությունները: Հիմնական խմբում ինչպես անձնային, այնպես էլ

իրավիճակային տագնապալիության մակարդակներում կանանց և տղամարդկանց մոտ դիտարկվում է ցածր մակարդակ: Ստուգիչ խմբում այդ ցուցանիշը անձնային մակարդակում շատ բարձր է կանանց մոտ: Իրավիճակային տագնապալիության բարձր մակարդակ դիտարկվում է տղամարդկանց խմբերում:

Նյարդահոգեկան կայունության առանձնահատկությունների և անհարմարվողականության ռիսկի ցուցանիշներում ստուգիչ խմբի ինչպես կանանց, այնպես էլ տղամարդկանց խմբերի ճնշող մեծամասնության մոտ դիտարկվում է հոգեկան անկայունություն: 21.1%-ը ցուցադրել է հոգեկան բարձր մակարդակի անկայունություն, 71.1%-ը, միջին կայունության մակարդակ: Հիմնական խմբի նորմայի ցուցանիշը կազմում է 85.5%, կամ 77 մարդ: Տվյալների մաթեմատիկական վերլուծության արդյունքները արտահայտվում են հետևյալ կերպ. հիմնական խմբում միջին թվաքանականը կազմում է 31 և ստուգիչ խմբում՝ 25 միավոր: Միջին քառակուսային շեղումը և դիսպերսիան կազմում են հիմնական խմբում 7,91, իսկ ստուգիչ խմբում՝ 7,63: Վարիացիայի գործակիցը հիմնական խմբում կազմել է 0,3 և ստուգիչ խմբում՝ 0,3 միավոր: Միջին թվաքանականի ստանդարտ սխալը կազմում է 0,8 միավոր հիմնական և ստուգիչ խմբերում: Ստյուդենտի t կրիտերիայի բանաձևով հաշվարկի դեպքում ստացվել է 5,04, որում $P > 0.01$: Ստուգիչ խմբի կանանց համեմատ հիմնական խմբի կանանց մոտ գրանցվել է նյարդահոգեկան անկայունության մեծ արտահայտվածություն: Ընդհանուր առմամբ թե՛ ստուգիչ, և թե՛ հիմնական խմբերում նյարդահոգեկան անկայունության ցուցանիշների արտահայտվածությունը գերակշռող է կանանց խմբերում:

Գործարարների հեզեմարմնական առանձնահատկությունները բնութագրող շարժումների մաքսիմալ հաճախության, գործողություններում կենտրոնացման, ռիսկի ու ինքնավերահսկման, կամային մոբիլիզացման հնարավորությունների տվյալները արտացոլված են թիվ 1 աղյուսակում (տեպինգ-տեստի տվյալներ): Դրանցում զգայաշարժական հնարավորությունները առավել արտահայտված են հիմնական խմբում: Նյարդահոգեկան կայունության, աշխատունակության տեսանկյունից՝ առավելությունը կանանց կողմ է: Սակայն առաջադրանքների բարդեցման պայմաններում ստուգիչ խմբի սխալների թիվը անհամեմատ մեծանում է: Ավելի բարդ առաջադրանքում հիմնական խմբի անդամները իջեցրել են կատարված սխալների թիվը 33-ից մինչև 25, այսինքն 24.2%: Ստուգիչ խմբի կանանց մոտ սխալների թիվը իջնելու փոխարեն ավելացել է 17.5%-ով, տղամարդկանց մոտ՝ 13%: Ստյուդենտի t չափանիշի գնահատմամբ տարբերությունը կազմում է $P < 0.01$, ինչը նշանակում է, որ ստացված արդյունքները վիճակագրորեն հավաստի են:

Հետազոտության հիմնական տվյալներն ստանալուց հետո համեմատվող խմբերի միջև հնարավոր դարձավ կատարելու լրացուցիչ վերլուծություն: Մասնավորապես քննարկել են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են շարժողական գործողություններում ինքնուրույն մոբիլիզացման հնարավորությունները, գործողությունների կատարման ինտենսիվությունը,

մինևույն ժամանակ պահպանելով առաջադրանքի աճի տեմպը, իրականացնել՝ ինքավերահսկողություն: Առանձին վերլուծվել են նաև այնպիսի որակներ, ինչպիսիք են զգուշավորությունը, անհաջողության նկատմամբ վախը:

Աղ.1. Հետազոտվող խմբերի զգայաշարժական հակազդումների, մոբիլիզացիոն կարողությունների ցուցանիշները:

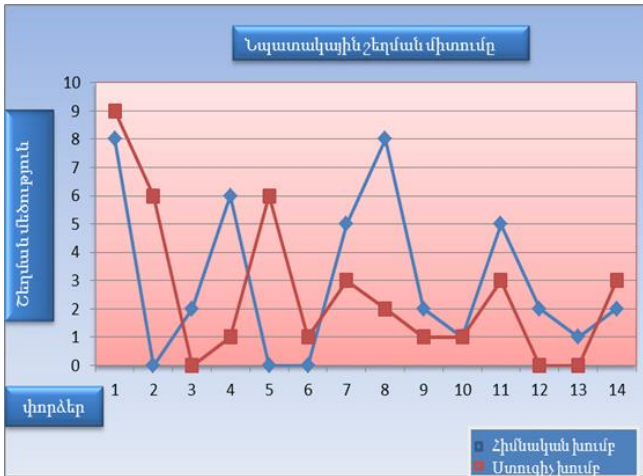
Շարժողական ակտիվության ցուցանիշները (տեպ-թեստով)	Չափումների միջին արդյունքների ցուցանիշները					
	Հիմնական խումբ			Ստուգիչ խումբ		
	կանայք	տղ.-իկ	P	կանայք	տղ.-իկ	P
Շարժ. ակտ. տեպ-թեստով	29±0.5	31±0.6	< 0.05	24±2.3	26±1.4	> 0.05
Սխալները	15±2.1	12±0.3	> 0.05	19±3.1	15±4.4	< 0.001
1-ին սերիա	45±4.4	48±0.7	< 0.001	40±1.3	42±2.4	< 0.001
Սխալները	32±3.1	28±0.6	< 0.01	34±0.8	31±4.2	< 0.001
2-րդ սերիա	52±1.3	53±0.8	< 0.001	42±2.4	47±2.1	< 0.001
Սխալները	36±1.1	33±0.7	< 0.001	40±1.6	38±1.4	< 0.001
3-րդ սերիա	49±4.6	56±0.9	< 0.001	40±3.3	44±4.6	< 0.001
Սխալները	37±5.4	25±0.9	< 0.001	37±3.5	40±1.2	< 0.001

Հիմնական խմբում որպես օրինաչափություն՝ կանանց և տղամարզկանց ցուցանիշներում դիտարկվում է դիսկի, հանդգնության, նաև չափավոր զգուշավորության (կանանց մոտ՝ նաև վախի արտահայտվածություն): Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ հիմնական խմբի հետազոտվողները իրենց գործողությունների կարգավորման ընդունակությամբ աչքի են ընկնում, ինչպես պարզ, այնպես էլ բարդ կոորդինացիոն շարժողական հնարավորություններով ցուցադրում են լավագույն արդյունքներ: Մինևույն ժամանակ նրանք ոչ միայն բարելավում են իրենց որակական ցուցանիշները, այլև ավելի մեծացնում աշխատանքի տեմպը:

Հավակնությունների մակարդակը (<Մ) ըստ Կ. Լեվինի, հանդիսանում է անձի խորքային կառուցվածքի կարևորագույն բաղադրամասերից մեկը, որը իր նշանակության բազմազանությամբ կիրառվում է նաև որպես նպատակ (նկ1):

Գործարարների մոտոր շարժումների մաքսիմալ հաճախության, նրանց ներքին մոբիլիզացման հնարավորություններն ու նպատակային շեղման ու հոգեկան կայունության առանձնահատկությունները հանդիսանում են նրա հոգեկան աշխատունակության, հոգեկան ոլորտի գործառության

հնարավորությունների կարևոր ցուցանիշը: Փոխակերպվող հասարակության պայմաններում բիզնեսի աճի, հաջողությունների ապահովման համար գործարար անձը մշտապես գտնվում է որոնումների, ակտիվ համագործակցության, հակամարտությունների ու նորանոր ծրագրերի մշակման, դրանց իրականացման փնտրտուքի մեջ: Գործունեությանը բնորոշ լարվածությունը, սթրեսային իրադրությունները նրանից պահանջում են առանձնահատուկ ինքնակառավարման, <<մշտապես իրեն լավ մարզավիճակում>> պահելու կարողունակություններ: Այդ իսկ պատճառով թվարկած հատկանիշները գործարարի համար հանդիսանում են հոգեբանական հենքային բաղադրամասեր:



նկ.1. Գործարարների զգայաշարժական գործողությունների մաքսիմալ հաճախության, ներքին մոբիլիզացման հնարավորությունների, ինչպես նաև նպատակային շեղման և հոգեկան կայունության չափումներ խարդյունքները:

Գործարար անձանց հավակնությունների հետազոտության սպեկտրում բացահայտվել են.

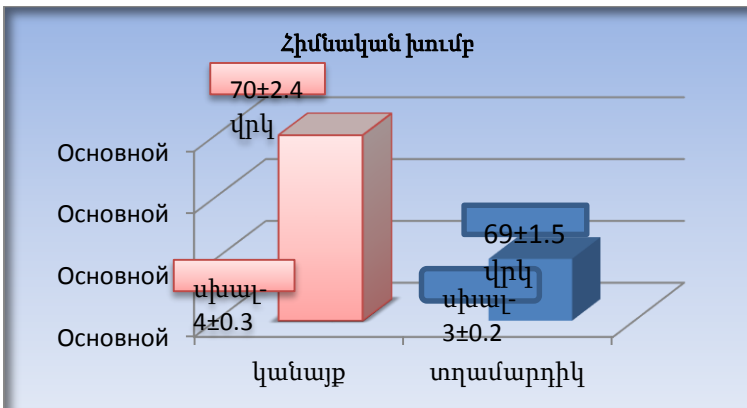
ա/ գործարար անձի հավակնությունների մակարդակը (գործողություններում հաջողության-անհաջողության դեպքում նպատակային շեղումների), պորբլեմային իրադրությունում կողմնորոշման և գործողությունների արդյունավետության պահպանման ընդունակությունը:

բ/ գործարարի հոգեկան կայունությունը (հոգեկան հյուծման միտումը, նյարդային գործընթացների աշխատունակությունը, ընկալման, ուշադրության և օպերատիվ հիշողության ֆունկցիոնալ կարգավորումը, կարճ ժամանակամիջոցում աշխատանքի մեջ ընդգրկվելու կարողությունը):

Նպատակային շեղման գործակիցը 1-ին հիմնական խմբում համեմատած 2-րդի, գտնվում է նորմատիվ բարձր գոտում: Հիմնական խմբի գործարարների

մոտ գոյություն ունի հավակնությունների բարձր մակարդակ, ինչն էլ հանգեցնում է նվաճումների շեշտակի աճի, կամ էլ մեծացնում նպատակային շեղումը: Իսկ ստուգիչ խմբի մոտ այս երևույթը դրսևորվում է միայն 1-ին փորձերի դեպքում (որը, ըստ մեթոդի հրահանգի՝ հաշվի չեն առնվում): Հիմնական խմբի մոտ առկա է 0.4 ($p < 0.01$) հավանականության նշանակալի կախվածություն: Ստուգիչ խմբի մոտ դիտարկվում է 0.5 ($p < 0.01$) հավանականության ոչ նշանակալի կախվածություն: Նպատակային շեղման և վարժվելու հավանականության միջև գոյություն ունի ուղիղ համեմատական կապ: Չնայած հիմնական և ստուգիչ խմբերի ցուցադրած արդյունքների նշանակալի տարբերություններին, այնուամենայնիվ հիմնական խմբի հետազոտվողները դրսևորում են նյարդահոգեկան առավել մեծ կայունություն, արգելադիմացկունություն:

Գործարար անձանց հոգեկան աշխատունակության, ուշադրության կենտրոնացման, արագ կողմնորոշման ու հիշողության գործընթացների դրսևորման առանձնահատկությունները ուսումնասիրվել են Շուլտեի սև և կարմիր թվերի որոնման աղյուսակի միջոցով: Գործողությունների կատարման արդյունքում հիմնական խմբի ժամանակի ցուցանիշը բավականին կարճ է, սխալները քիչ (նկ2): Կարմիր և սև թվերի որոնման վրա տղամարդիկ ծախսել են 69 ± 1.5 վրկ,՝ միևնույն ժամանակ թույլ տալով 3 ± 0.2 սխալներ, իսկ կանայք 70 ± 2.4 վրկ,՝ միևնույն ժամանակ թույլ տալով 4 ± 0.3 սխալներ, 3 սակայն քիչ են տարբերվում տղամարդկանց ցուցադրած միջին արդյունքներից:



նկ.2. Հոգեկան աշխատունակության, ուշադրության կենտրոնացման, արագ կողմնորոշման ու հիշողության գործընթացների դրսևորման առանձնահատկությունները՝ ըստ Շուլտեի կարմիր և սև թվերի որոնման աղյուսակի:

Թվերի որոնման առավելագույն և նվազագույն ցուցանիշների տարբերությունները կազմում է $\bar{X} = 5$ վրկ.: Նվազագույն արագության

ցուցանիշների տարբերությունը կազմում է $\bar{X}=6$ վրկ.: Ստուգիչ խմբի տղամարդկանց մոտ (5 ± 0.3 սխալի դեպքում) 8 զույգ թվերի որոնման վրա ծախսվել է 74 ± 5.1 վրկ., որը համեմատած հիմնական խմբի տղամարդկանց ցուցանիշների՝ բավականին ցածր է: Ստուգիչ խմբի կանանց 8 զույգ թվերի որոնման ժամանակը կազմում է 79 ± 2.1 ՝ կատարելով 6 ± 0.5 սխալներ ($P < 0.001$): Կանանց կողմից թույլ տրված սխալները խոսում են նրանց ուշադրության գործընթացների միջին մակարդակի մասին Սակայն երկու խմբերում էլ նկատվում է այն օրինաչափությունը, որ կանանց նյարդային գործընթացների աշխատունակությունը, ի տարբերություն տղամարդկանց մոտ ստացված ցուցանիշների, ավելի մեծ է: Այս հանգամանքը դրսևորվում է որպես օրինաչափություն, սեռին բնորոշ հատկություն, որը ընդհանուր է ստուգիչ և հիմնական խմբերի համար:

Թեստի արդյունքների համաձայն հիմնական խմբում ընդգրկված գործարարները իրենց բարձր արդյունքները ապահովում են ի հաշիվ իրենց հոգեկան ոլորտի խորքային կառույցների ֆունկցիոնալ հնարավորությունների, որոնք ապահովում են բարձր հոգեկան աշխատունակություն, առաջադրանքների կատարման ժամանակ ճկուն վարքագիծ, ուշադրության կենտրոնացվածություն ու հիշողության արդյունավետ գործընթացներ:

Կարմիր և սև թվերի որոնման վրա տղամարդիկ ծախսել են 69 ± 1.5 վրկ.՝ միևնույն ժամանակ թույլ տալով 3 ± 0.2 սխալներ, իսկ կանայք 70 ± 2.4 , թույլ տրված սխալները կազմում են՝ 4 ± 0 , 3 սակայն քիչ են տարբերվում տղամարդկանց ցուցադրած միջին արդյունքներից: Սակայն երկու խմբերում էլ նկատվում է այն օրինաչափությունը, որ կանանց նյարդային գործընթացների աշխատունակությունը, ի տարբերություն տղամարդկանց մոտ ստացված ցուցանիշների, ավելի մեծ է:

Հետազոտության ընթացքում բացահայտվել են նաև գործարար անձանց հոգեկան աշխատունակության, նյարդահոգեկան կայունության, հոգեկան գործընթացների ակտիվության և խառնվածքի տիպաբանական առանձնահատկությունների հետ կապված գոյություն ունեցող կապերի փոխապայմանավորվածությունը: Ուսումնասիրված պարամետրերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ ցուցանիշները մասամբ են պայմանավորված խառնվածքի տիպով:

Հետազոտության տվյալների համաձայն, ստուգիչ խմբում տազնապայնության բարձր և բարձրի միտումով ցուցանիշները գերակշռում են ինտրովերտների խմբում: Հիմնական խմբում հակառակ պատկերն է՝ բարձր և բարձրի միտումով տազնապայնությունը գերակշռում է էքստրավերտների մոտ: Սթրեսում նյարդահոգեկան կայունության և անհարմարողականության ռիսկի չափման արդյունքները գերակշռում են էքստրավերտների մոտ: Ստուգիչ խմբում նյարդահոգեկան կայունության և անհարմարողականության ռիսկի ցուցանիշները ինտրովերտների և էքստրավերտների մոտ գրեթե հավասար են, իսկ նյարդահոգեկան կայունության ցուցանիշները գերակշռում են

էքստրավերտների խմբում: Հիմնական խմբում նյարդահոգեկան կայունության և անհարմարողականության ռիսկի արտահայտվածությունը գերակշռում է էքստրավերտների մոտ: Հ. Այգենկը գտնում է, որ էքստրավերտների և ինտրովերտների միջև տարբերությունների գլխավոր պատճառը գլխուղեղի կեղևի գրգռվածության մակարդակն է:

Այսպիսով, ակնառու է այն փաստը, որ ստուգիչ խմբի հետազոտվողների ցուցանիշների համեմատ՝ հիմնական խմբում խառնվածքի բոլոր տիպերի դեպքում բացասական հոգեվիճակների ցուցանիշները ունեն ցածր արտահայտվածություն և նվազման միտում: Այսինքն կարելի է պնդել, որ հիմնական խմբում ընդգրկված գործարարների բարձր տագնապայնության, նյարդահոգեկան անկայունության, ներոտիզացման ցուցանիշները պատճառաբանվում են գործունեության առանձնահատկությունների, փոխակերպվող հասարակության անկայուն սոցիալ-տնտեսական, ֆինանսական և այլ գործոնների ազդեցությամբ, որը կապված չէ նրանց խառնվածքի տիպի հետ:

Ե Ջ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

Մասնագիտական գրականության ուսումնասիրություններն ու հետազոտության արդյունքների վերլուծությունները հնարավորություն են տվել կատարել հետևյալ եզրակացությունները.

1. Անցումային հասարակությունը իր սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունների համատարած բնույթով հանդիսանում է գործարար հարաբերությունների զարգացման համար անբարենպաստ միջավայր: Նրանում ձևավորվում են ակնառու և քողարկված սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական փոխհարաբերություններ, որոնք գործարար անձին առաջադրում են բարդ, հաճախ անլուծելի խնդիրներ: Անցումային հասարակությունում գործարար միջավայրը հանդիսանում է բնական ընտրության միջավայր: Վերջինս ուղղակիորեն անդրադառնում է գործարար բնագավառի համաչափ զարգացումների, ինչպես նաև գործարար անձի հոգեկան համակարգի ընդհանուր ակտիվության, հոգեկան հավասարակշռության ու ընդհանուր առողջության գործընթացներն ապահովող համակարգերի վրա:

2. Գործարար անձի գործունեությունը հանդիսանում է ակտիվ ստեղծագործական գործընթաց, որը տեղի է ունենում յուրահատուկ լարվածության պայմաններում, որում աստիճանաբար բացահայտվում և ձևավորվում են նրա մասնագիտական հնարամտությունները, ստեղծարարությունը, իրադրության հավանական զարգացումների կռահման /անտիցիպացիա/ միտումները: Առանձնահատկությունների այդ համակարգը հանդիսանում է նրա մասնագիտական պիտանելիության /կոմպետենցիա/ հոգեբանական կայուն բաղադրամասերից մեկը:

3. Փոխակերպվող հասարակությունում հաջողակ գործարարի հոգեբանական բնութագիրը ներկայացնող կոնցեպտուալ մոդելի հիմքում ըստ կարևորման առաջնության ընկած են նրա կոգնիտիվ հնարավորությունների, անձի կամային հատկանիշների, մասնագիտական որակների, գործարար հարաբերությունները կորորդինացնող անձնային սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև անձի սոցիալ-կազմակերպչական հատկանիշների ամբողջությունը: Դրանք հանդիսանում են գործունեության ամենատարբեր պայմաններում արդյունավետության ապահովման անձնային հիմնարար հատկանիշների համակարգ:

4. Գործարար անձանց կայուն հաջողությունների հիմքում ընկած են նրա հոգեկան ոլորտի խորքային նախադրյալները: Դրանց արդյունավետ գործարկման դրսևորումները պայմանավորված են գործունեության պահանջներին համապատասխան՝ գործարար անձի ինքնակառավարման ունակություններով, գործողություններում առաջատար հոգեկան գործընթացների /ուշադրության, հիշողության, մտածողության, ստեղծարարության, ճշգրիտ որոշումների կայացման/ արդյունավետ ներգրավվման ընդունակություններով: Գործարար անձի հոգեկան ակտիվության այդպիսի դրսևորումները հանդիսանում են որպես անհատական ոճի յուրահատուկ դրսևորում:

5. Գործարար անձանց գործունեության հաջողություններն ու հոգեկան համակարգի կայունությունը պայմանավորված է նրանց հոգեկան աշխատունակությամբ: Այն միևնույն ժամանակ հանդիսանում է գործունեության հիմնական ծանրաբեռնվածությունը կրող համակարգերի արդյունավետ համագործակցման արդյունք: Գործողությունների կատարման արդյունավետությունը կապված է գործարար անձի հաջողությունների կանխատեսման, նրա փորձի արդյունավետ ներդրման, ստեղծարարությամբ ու գործողությունների կատարման հնարամտությամբ:

6. Փոխակերպվող հասարակությունում գործարար անձի հաջողությունների հիմքում ընկած են նրա հավակնությունների բարձր աստիճանի արտահայտվածությունը, սթրեսածին պայմաններում նրա հուզական արգելադիմացկունությունը, հարմարման հնարավորությունների բարձր արտահայտվածությունը, գործողություններում արագ կողմնորոշման ու մոբիլիզացիոն կարողությունների ներգրավման առանձնահատկությունները: Վերջինս դրսևորվում է անձի կամային կառավարման յուրահատուկ արտահայտվածության ոճով:

7. Անկախ տարիքային, սեռային առանձնահատկություններից՝ ստուգողական խմբի հետազոտվողների մոտ արտահայտվում է հոգեկան աշխատունակության ընդգծված ցածր մակարդակ: Այն դրսևորվում է հետազոտվող գործարար անձանց հոգեկան և կենսաբանական ոլորտների գործառության հնարավորությունների անկմամբ, նյարդահոգեկան անկայունությամբ և սթրեսի նկատմամբ դիմադրողականության ցածր հնարավորություններով: Գործառության հնարավորությունների սպառման

միտումները հանգեցնում են օրգանիզմի ամբողջականության պահպանման խաթարմանը, պահեստային հնարավորությունների աստիճանական սպառմանը:

8. Գործունեության ղրորտում հաջողակ գործարարի ակտիվության հիմքում ընկած են այլ բնագավառներում կուտակած անհատական փորձի նպատակաուղղված կիրառումն ու իրավիճակի պահանջներին համապատասխան հանդուգն որոշումների կայացումը, դրանց ինքնատիպ լուծումների հայտնաբերումը: Վերջիններս պայմանավորված են մտավոր գործընթացների օպերատիվ ակտիվացման և դրանց ֆունկցիոնալ համագործակցության ընդունակություններով /զգայաշարժական մոբիլիզացում, առաջիկա մտավոր գործողությունների կատարման կոնցեպտուալ մոդելի մշակում, դրանցում մտավոր ճիգերի օպտիմալ ներդրում և այլն/:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները արտացոլված են հետևյալ տպագիր աշխատանքներում:

1. **Մկրտումյան Վ.Մ.** Միջանձնային կապերի դրսևորման հոգեբանական առանձնահատկությունները գործարար հարաբերություններում/ <<Բանբեր Երևանի համալսարանի>> ԵՊՀ հրատ. Երևան, 2012թ., 136, էջ՝ 62-67:

2. **Մկրտումյան Վ.Մ.** Անցումային հասարակությունում գործարար հարաբերությունները կառավարող ղեկավարի անկարողության սոցիալ-հոգեբանական հետևանքները / <<Հոգեբանությունը և կյանքը>> Զանգակ հրատ. Երևան, 2011թ., N 1 էջ՝85-91:

3. **Մկրտումյան Վ.Մ.** Գործարար անձանց գործառության հնարավորությունների դրսևորման հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները անցումային հասարակությունում / <<Իմաստություն>> 1(4), Երևան, 2015թ. էջ՝ 178-186:

4. **Մկրտումյան Վ.Մ.** Գործարար անձանց նյարդահոգեկան կայունության դրսևորման առանձնահատկությունները անցումային հասարակությունում / <<Գիտական տեղեկագիր>> N 1-2 (26-27)Երևան, 2016թ., էջ՝ 112-121:

5. **Գևորգյան Ս.Ռ., Մկրտումյան Վ.Մ.,** Գործարար հարաբերությունների արդյունավետության հոգեբանական հենքային նախադրյալները / <<Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ-ի 90-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու>> <<Մանկավարժ>> հրատ., 2013թ., էջ՝ 251-254:

6. **Գևորգյան Ս.Ռ., Մկրտումյան Վ. Մ.,** Անցումային հասարակությունում արդյունավետ գործարարի սոցիալ-հոգեբանական հենքային նախադրյալների հետազոտումը / <<Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրներ>> միջբուհական կոնսորցիումի գիտական հանդես, Երևան, 2014թ., N 1, էջ՝ 67-74:

7. **Հակոբյան Ն.Ռ., Մկրտումյան Վ. Մ.** Անցումային հասարակությունում արդյունավետ գործարարի սոցիալ-հոգեբանական նկարագիրը / <<Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրներ>> միջբուհական կոնսորցիումի գիտական հանդես, Երևան, 2015թ. N,2 էջ՝ 88-95:

**СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЭФЕКТИВНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.03. <<Социальная психология, (межличностные отношения, семейная, возрастная, педагогическая, групповая деятельность)>> .

Защита диссертации состоится 18 апреля 2017г., в 12 ч. на заседании специализированного совета по психологии 064 ВАК-а по присуждению ученых степеней при Армянском государственном педагогическом университете имени Хачатура Абовяна, по адресу: 0010, г. Ереван, ул. Тигран Меци 17.

РЕЗЮМЕ

Актуальность исследования обусловлена следующими факторами: 1) окончательно не изучены социально-психологические особенности и условия формирования личности предпринимателя в трансформирующемся обществе, 2) недостаточно исследованы морально-психологические, социально-экономические условия и факторы способствующие возникновению новых людей, которые без особых профессиональных знаний, оказались в новой предпринимательской деятельности и имеют большие успехи, 3) почти пропущено то обстоятельство, который может выявить какие особенности и личностные психологические глубинные качества лежат в основе результативности успешного предпринимателя, 4) какова роль и значимость внутренних подсистем, координирующих взаимодействие психофизиологических процессов функциональных возможностей успешного предпринимателя.

Объектом исследования являются особенности психической сферы обеспечивающих результативность деятельности личности предпринимателя.

Предметом исследования является проявление эмоциональной сферы, уровень притязаний, нервнопсихическая устойчивость, психическая работоспособность, мобилизационные возможности личности предпринимателей.

Цель исследования: изучить глубинные предпосылки психической сферы обуславливающие успехи личности предпринимателей в трансформирующемся обществе.

Задачи исследования:

1. При помощи изучения специальной литературы сделать анализ современных передовых теоретических и практических подходов и научных взглядов, для разностороннего решения данной проблемы.

2. Разработать стратегии организации, выбора методов и контингента, а так же обеспечение условий исследования.

3. Выявить особенности деятельности и отрицательных факторов влияющих на личность предпринимателя..

4. Изучить психические состояния, уровень притязания, стрессоустойчивости и адаптивности личности предпринимателей.

5. Изучить психическую работоспособность, мобилизационные возможности, психических процессов личности предпринимателей.

6. Выявить типологические особенности а так же обусловленные ими функциональные возможности предпринимателей.

Гипотеза исследования: Предполагается, что в трансформирующемся обществе успехи предпринимателя зависят от особых форм координации функциональных возможностей глубинных предпосылок и высокого уровня выраженности функциональных состояний психической сферы предпринимателя.

-предполагается так же, что в основе активации функциональных возможностей предпринимателей лежат особенности нервнопсихической устойчивости, уровень притязания, волевой мобилизации, психической работоспособности, а так же возможности координации основных действий, обеспечивающих результативность деятельности.

Теоретическая значимость исследования. Систематизированный анализ теоретического материала проблемы результативного предпринимателя трансформирующего общества, может способствовать раскрытию механизмов психологических закономерностей воздействия социально-психологических, экономических, культурных изменений, и их влияния на специфику проявления психической работоспособности, стрессоустойчивости, волевой мобилизации функциональных возможностей личности вообще.

Практическая значимость исследования: Результаты исследования дают возможность создания концептуальной модели успешного предпринимателя трансформирующегося общества, а так же осуществления процесса психологического отбора успешных предпринимателей.

Научная новизна исследования. На основе проведения научного анализа специальной литературы, систематизированы условия и механизмы формирования личности успешного предпринимателя в трансформирующемся обществе. В результате исследований выявлены основные характеристики психической работоспособности, адаптационных возможностей и стрессоустойчивости предпринимателя. Эксперитальным путем выявлены основные закономерности формирования психофизиологических новообразований в организме личности предпринимателя трансформирующегося общества.

По теме диссертации опубликовано 7 статей.

SOCIAL PSYCHOLOGICAL PREMISES OF AN EFFICIENT ENTREPRENEUR IN TRANSFORMING SOCIETY

Thesis submitted for the Degree of Candidate of Psychological Sciences in Field of Expertise: 19.00.03 “Social psychology, (Interpersonal relationship, family and group activity)”.

The official defence of the thesis will take place at Higher Attestation Commission’s 064 Degree-awarding Scientific Council’s session on April 18, 2017, at 12:00 PM Armenian State Pedagogical University after Kh.Abovyan(Address: 0010 Yerevan, Tigran Mets 17).

SUMMARY

Actual relevance of the research is based on the following factors: 1) the socio-psychological characteristics and conditions of formation of Entrepreneurs personality in the transforming society are not fully explored, 2) insufficiently investigated moral-psychological, socio-economic conditions and factors contributing the occurrence of new people without any professional knowledge of new business activity, having great success, 3) almost missing the fact that clarifies the features and personal psychological depth qualities underlying performance effectiveness of a successful entrepreneur, 4) the role and importance of internal subsystems coordinating the interaction of psycho-physiological processes functionality of successful Entrepreneur.

The object of the research ensures the particularities of mental sphere the effectiveness of the activities of the Entrepreneurs personality.

The subject of the research manifestes the emotional sphere, level of aspirations, neuro-psychical stability, mental efficiency, mobilization capacities of Entrepreneurs personality.

The aim of the research explores the underlying premises of mental sphere causing the entrepreneurs success in the transforming society.

The following points have been put forward to fulfill the principal aim.

7.to analyse contemporary theoretical and practical approaches and scientific views, to versatile solutions to this issue.

8.to develop a strategy of organization, methods and contingent selection and also to ensure research conditions.

9.to identify the features of activity and negative factors affecting the Entrepreneur’s personality.

10. to explore mental conditions, level of aspiration, stress resistance and adaptation of Entrepreneur’s personality.

11. to explore mental efficiency, mobilization capacities and severity of mental processes of Entrepreneur's personality.

12. to find out typological particularities due to Entrepreneurs functionality capability as well.

The hypothesis postulated. It is assumed that in the transforming society the Entrepreneur's success depends on the specific forms of coordination, which functions underliend premises and a high level of expression of the functional states of the entrepreneur's mental sphere.

Also it assumed, that entrepreneur's functions activation is based on especially nervous and mental stability, level of aspiration, volitional mobilization, mental efficiency, as well as coordination possibilities of key actions ensuring the effectiveness of the activities.

Methods of the research include: psychological methods - questionnaires, as well as tests, revealing peculiarities of negative factors of transforming society, particular manifestations emotional experiences, level of aspiration, volitional mobilization, mental efficiency, neuro-psychological stability and typological particularities of Entrepreneur's.

The theoretical input of the research: Analysis of theoretical material contributes to the generalization of different points of views of domestic and foreign scientists, concerning disclosure of mechanisms and psychological aspects of human capabilities in transforming society and mobilization of functional abilities and the individual in particular.

The practical contribution of the research: The results of empirical research gives an opportunity to create a concept model of successful entrepreneur of transforming society, as well as implementation process of psychological selection of successful entrepreneurs.

The innovative approaches and actual novelty of the research: The studies identified the main characteristics of the psycho-physiological changes in mental performance, adaptive capacity entrepreneur's of .stress resistance. Identification of the main legitimacy of formation psycho-physiological neoplasms in the body of personality of entrepreneur's in transforming the society.

The reliability and validity of theoretical and practical findings are provided by the relevant research methodology, as well as by investigations of theoretical and experimental researches conducted on the issued theme.

The variety of aspects covered in the research has been submitted to the public discussion through **six articles** published priorily to the public defence of the thesis.

